

УДК 34(3/9)+930.85

ВРОНСЬКА Т.В., доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник

НДІ інформатики і права НАПрН України

БЕЛАНЮК М.В., кандидат юридичних наук, завідувач наукового організаційного сектору
НДІ інформатики і права НАПрН України

ДАВНЬОІНДІЙСЬКИЙ ТРАКТАТ “АРТХАШАСТРА”¹ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНИМ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИМ ВПЛИВАМ

Анотація. У статті крізь призму забезпечення інформаційної безпеки та протидії сучасним інформаційним операціям проаналізовано історичну давньоіндійську пам'ятку – трактат “Артхашастра”, укладену понад два тисячоліття тому, яка й нині має важливе прикладне значення, оскільки у ній висвітлені глибинні рушійні сили застосування деструктивного інформаційного впливу на різні групи громадян та широкий арсенал його методів.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, інформаційно-психологічні операції, оперативні ігри, комбінації, легендування, маніпуляція, провокація, дискредитація, компрометація, дестабілізація, дезорганізація.

Аннотація. В статтє сквозь призму обеспечения информационной безопасности и противодействия современным информационным операциям проанализирован исторический древнеиндийский трактат “Артхашастра”, созданный более двух тысячелетий назад, который сейчас имеет важное прикладное значение, поскольку в нем освещены глубинные движущие силы применения деструктивного информационного воздействия на различные группы граждан и широкий арсенал его методов.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, информационно-психологические операции, оперативные игры, комбинации, легендирование, манипуляция, провокация, дискредитация, компрометація, дестабилизация, дезорганизация.

Summary. The article in the light of information security and counteraction to modern information operations analyzes the ancient Indian historical treatise “Arthashastra”, which was composed more than two millennia ago and still has important practical significance, since it highlights the underlying drivers of the use of destructive information impact on different groups of citizens and wide arsenal of its methods.

Keywords: detective and search activities, information and psychological operations, operation games, combinations, legendizing, manipulation, provocation, defamation, compromise, destabilization, disorganization.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення інформаційної безпеки та протидії інформаційно-психологічним операціям, зокрема і в контексті діяльності правоохоронних органів та спецслужб, настільки багатогранна і складна, що й донині залишається недостатньо розробленою. Це стосується не лише історичного досвіду, а й

© Вронська Т.В., Беланюк М.В., 2017

¹ “Артхашастра” (“Наука політики”, “Наука про державний устрій”) – політико-економічний трактат давньої Індії, датований орієнтовно IV-III ст. д.н.е. – I ст. н.е., авторство якого приписується брахману Каутілі. Російською мовою твір було перекладено у 1932 р. групою вчених Інституту сходознавства АН СРСР. Доопрацьований переклад вийшов друком у 1959 р. під назвою “Артхашастра или наука политики”. Перевод с санскрита. Издание подготовил В.И. Кальянов. Издательство Академии наук СССР. – Москва-Ленинград, 1959. – 798 с.

теоретичних надбань цієї галузі, зокрема й тих, що сягають своїм корінням у товщу минулих тисячоліть.

Сьогодні важко навіть уявити, як за відсутності засобів масової комунікації методологія інформаційно-психологічного впливу, ретельно приховувана маніпуляторами (ініціаторами та виконавцями), передавалася крізь століття. Як би там не було, але ці знання, класифіковані та узагальнені (навіть у супроводі теоретико-методологічних порад з їх використання у дипломатичній, військовій, розвідувальній та правоохоронній діяльності), дійшли до нас у концентрованому (практично незмінному вигляді). Найбільш відомим з них є “Трактат про військове мистецтво” (датований приблизно V ст. до н.е.) в авторстві китайського полководця, воєнного теоретика і філософа Сунь-Цзи. Є й низка інших джерел, завдяки яким хоча б фрагментарно видається можливим простежити еволюцію елементів інформаційно-психологічних операцій у розвідувальній та правоохоронній діяльності [1, с. 115-200]. Значно менший дослідницький інтерес у згаданому контексті простежується до іншого пам’ятника великої історичної цінності – давньоіндійського трактату “Артхашастра”.

Методологічною основою роздумів автора трактату є впевненість в незмінності науки управління державою та незмінності природи діяльності людини та мотивів її поведінки.

Лінійне (спрощене) сприйняття “Артхашастри”, як праці, начебто застарілої і несучасної, є помилковим, з огляду на детальні рекомендації використання таємних агентів (шпигунів) і сфер їх діяльності. Вони суголосні (хоча й відмінні у лексичних формах) і багато в чому збігаються за змістом з багатьма “профільними” документами радянських спецслужб і теоретичними напрацюваннями відповідного профілю XX ст. Окрім суто прикладного характеру їх використання, аналіз витоків цільових інформаційно-психологічних маніпулятивних впливів на особу чи певні соціальні групи диктується й необхідністю формування ефективної системи ефективного соціально-психологічного захисту, створення певного імунітету.

Мета статті. Не претендуючи на вичерпність, пропонуємо здійснити теоретико-історичний екскурс у товщу минулих тисячоліть, ознайомитися з концептуальними поглядами автора давньоіндійського трактату “Артхашастра”, порівнявши його концептуальні положення та запропоновані методи інформаційно-психологічного впливу на різні верстви населення з відповідними теоретичними засадами діяльності радянських надзвичайних органів.

Виклад основного матеріалу. Компрометація, дискредитація, маніпуляція, розклад, дезінформація відомі людству з найдавніших часів. Ці дії ставали зряддям прихованого або обманного характеру, що здійснювалися з метою здійснення завдань внутрішньої та зовнішньої політики держави. Це універсальний інструмент всіх часів і народів, що призводив до знищення армій, руйнування держав, тріумфу окремих народів та особистостей або краху тисячолітніх імперій. Трактат “Артхашастра” – праця, що не лише ілюструє політичний зріз своєї епохи, а й доводить, що інформаційно-психологічні операції широко застосовувались у політичній, економічній і соціальній сферах життя держави, суспільства і людини. Те, навіть доволі обмежене коло дослідників, які аналізували давньоіндійський трактат “Артхашастра” у контексті вивчення різних аспектів дипломатичної та військової сфери, чомусь обходили теоретичні засади правоохоронної та контррозвідувальної діяльності, не висвітлювали інші його аспекти, пов’язані з цільовими психологічними впливами на певні групи громадян. Вітчизняний політолог Дмитро Видрін, який працював з цією працею у київській історичній бібліотеці у другій половині 80-х років XX ст., стверджував, що

“Артхашастру” “з моменту її видання російською мовою, ще на початку 30-х років ніхто [з книгосховища] жодного разу не брав і тим більше не цитував”. Він, подаючи переклад назви трактату як “наука про господарювання, правда про владу”, характеризує це джерело як видатне і аналізує його у контексті свого основного фаху, назвав цю працю “Біблією або катехізисом політичних знань..., точним і детальним описом всіх мислимих і немислимих політичних проблем й способів їх вирішення” [2]. Інший дослідник Д. Заяць пізніше звертався до цієї ж праці у загальному контексті вивчення проблем державного управління та зауважував, що “Архашастра” є прикладом “індійської парадигми менеджменту” [3, с. 204-208]. Вітчизняний дипломат Р. Пиріг аналізував положення трактату крізь призму своєї професійної діяльності [4]. Інші науковці – спеціалісти з комунікативних технологій, філософії, політології, військового мистецтва, тощо, згадували цю працю лише побіжно – у контексті загального огляду історичної спадщини [5].

Тим часом поза увагою залишилася дуже важлива змістовна складова цього давньоіндійського трактату, яка дозволяє не лише поглибити сучасні уявлення про історичні витoki теорії та практики інформаційно-психологічних операцій, а й розширити знання про практику їх застосування у давні часи.

Більшість структурних підрозділів трактату вже своїми – доволі промовистими назвами (“Випробовування чесності та нечесності міністрів хитрощами”, “Призначення таємних агентів”, “Дії, що викликають розбрат в [політичних] об’єднаннях [всередині держави та за її межами]”, “Війна за допомогою інтриг”, “Про шпигунів [диверсантів], що діють зброєю, вогнем, отрутою”, “Підбурювання та наклепи у середовищі ворогів”, “Про застосування таємних агентів”, “Застосування засобів обману”) тощо вказують на широке поле таємної діяльності. Очевидно й те, що навіть за відсутності відповідних організаційних (державних) структур у ті часи здійснювалася правоохоронна та контррозвідувальна діяльність з використанням відповідних методів, які є складовими інформаційно-психологічних операцій. У праці містяться унікальні теоретичні положення та практичні поради, які придатні й сьогодні, зокрема й у плануванні та реалізації оперативних ігор з використанням методу легендування. Щоправда, автор праці оперує термінами “агенти” та “шпигуни”, іноді й синонімічно, що не завжди відповідає сфері їх діяльності всередині держави та за її межами.

Звертає на себе увагу і та обставина, що розвідувальна діяльність перебувала як в одноосібній компетенції послів, так і керівника держави та окремих вищих сановників. В одному з абзаців розділу 144 “Особи пов’язані з внутрішніми ворогами та зовнішніми” у досить своєрідний спосіб декларовані ієрархія, компетенція та сфера відповідальності у таємній роботі держави: “Успіх головного агента залежить від царя; успіх зусиль, що прикладаються, залежить від головного радника; успіх, отриманий від головного агента, залежить від обох (від царя та радника)” [6, с. 402].

У трактаті окремо виписані рекомендації для розвідників, підпорядкованих винятково послу, який також мав видобувати інформацію про різні сфери життєдіяльності країни перебування. “Здійснюючи свою місію в іншій державі, посол повинен збирати інформацію, спілкуючись із її чиновниками, вивчати місця розташування військ, міцність укріплень, фінансовий стан держави, її продовольчу безпеку, стан охорони чутливих об’єктів” [6, с. 39], – декларувалося в “Артхашастрі”. Дипломат високого рангу, окрім іншого, повинен підтримувати ворожі до місцевої влади політичні об’єднання та групи, сприяти підбурюванню суперечок між союзниками країни перебування (розриванню договорів), таємному перекиданню військ, викраденню родичів і коштовностей (ворога), отриманню інформації від шпигунів;

налагоджувати роботу шпигунів, які вивчають внутрішньополітичну ситуацію, її слабкі місця, а також отримувати відповідну інформацію через моніторинг настроїв найнижчих верств населення [6, с. 40, 437].

Подібні завдання з метою заподіяння шкоди у сфері зовнішньої політики, а також ускладнення міжнародних стосунків формувалися і в перші роки існування радянської влади в одному з регламентних документів з організації агентурної розвідки за кордоном. Резиденту доручалося поширювати чутки, які можуть посягти ворожнечу між цією державою та її союзниками; створювати між ними тертя шляхом викриття таємних договорів, організація і усіляке сприяння економічним заворушенням, страйкам, обструкціям тощо [7, с. 24].

У контексті викладеного в “Артхашастрі” напрочуд суголосними видаються пропозиції радянського чекіста С. Турло, викладені ним ще на початку 20-х років ХХ ст. Він вбачав завданням активної розвідки за кордоном у “...сприянні зростанню загального невдоволення [місцевого населення]; компрометацію членів уряду або насильницьке їх усунення; провокацію громадянських заворушень і безладу; розпалювання політичної та національної ворожнечі; дезорганізація урядової партії та її дискредитація в очах населення” [8, с. 22]. Згаданий співробітник радянських спецслужб, як, власне, і автор “Артхашастри”, вважав, що “Вона (активна дипломатична розвідка – Авт.) не знає ніяких законів, в т.ч. і моральних, і виношуючи свою мету, пускає в хід усі засоби без вибору, якщо тільки застосування їх для неї вигідно і корисно” [8, с. 22].

З іншого боку, у “Артхашастрі” викладені рекомендації щодо налагодження контррозвідувальних заходів, сфокусованих на “акредитованих” іноземних послів у власній державі. Не менш детально виписана аналогічна діяльність у прикордонній смузі, з виразним наголосом на необхідності правил суворої конспірації особливо досвідченими і перевіреними особами (“головними шпигунами”) [6, с. 40].

З метою ретельного контролю професійно-моральних якостей своїх власних чиновників вищого рангу, у трактаті пропонувався певний алгоритм перевірки їх відданості владі. У першій частині праці (розділ 10) “Випробовування чесності і нечесності міністрів хитрощами” пропонуються певні сценарії перевірки вищих посадовців, зокрема і шляхом створення ситуації, коли одного з них (міністра) ув’язнюють [начебто, за підозрою у скоєнні якогось злочину] і вже під час перебування у камері через підсадну особу (“шпигуна під виглядом учня, вміщеного туди заздалегідь”) провокують до відвертих розмов, аби виявити “чистоту” його намірів [6, с. 26]. Отже внутрішньокамерна розробка затриманих (арештованих), як метод оперативно-розшукової діяльності, детально виписаний в “Архашастрі”.

Взагалі збиранню, накопиченню та конструктивному використанню інформації автор трактату приділяє дуже серйозну увагу. Ефективне протиборство, на його переконання, досягне лише після отримання всебічних знань про можливості (потенціал) противника, його слабкі та сильні сторони (якості). А сформувавши таку обізнаність можливо лише узагальнивши всю інформацію, отриману шляхом розвідувальної діяльності.

Згадуваних у тексті “Артхашастри” агентів, шпигунів (розділ 7, глава 11 “Створення групи шпигунів”) [6, с. 27-29] пропонувалося підбирати різноманітними способами, зокрема й серед осіб, які через низку обставин зазнали фіаско за своїм основним фахом (родом діяльності) і тому можуть легко впроваджуватися (адаптуватися) у звичне (знайоме) середовище, де треба здобувати інформацію [6, с. 27-28].

У розділі “Використання таємних агентів” детально викладається процедура легалізації згаданих осіб у певних соціальних колах як всередині держави, так і за її

межами. Ретельно аналізуються особисті якості людей, яким за наказом треба буде займатися спостереженням, вчиненням терактів й фізичним усуненням певних осіб. Приміром для “найманців-убивць”, на переконання автора “Архашастри”, придатні хоробрі особи, які стимульовані матеріальною винагородою. *“Позбавлені любові до близьких, жорстокі та з мінливим настроєм – це отруйники”*, – наголошував автор трактату [6, с. 29].

Узагальнивши сфери застосування “агентів” і “шпигунів”, виписані в “Архашастрі”, користуючись сучасною термінологією та історичними реаліями їх діяльності у різні періоди, зокрема і в підрозділах радянських спецслужб, видається можливим стратифікувати цих фахівців таким чином:

а) особи, підпорядковані вищій владі, які здійснювали суто розвідувальну діяльність за межами держави, не виконуючи інших функцій; б) розвідники-диверсанти, призначені для застосування активних методів на території супротивника; здійснення терористичних актів на стратегічних об’єктах і залюднених місцях, фізичного усунення лідерів, зокрема політиків та воєначальників, та осіб, які охороняють важливі об’єкти та ін.; в) агенти-дезінформатори, завданням яких є сіяння неправдивих чуток і панічних настроїв у певних колах як всередині власної держави, так і за її межами; г) таємна агентура – провокатори, впроваджені у середовище противника з метою компрометації певних осіб (для підкидання зброї, вибухівки), наперед знаючи, що все це буде виявлене і потягне за собою відповідні дії влади; розповсюдження свідомо викривленої інформації, спрямованої на створення конфліктних ситуацій, сіяння розбрату, ворожнечі, підбурювання до неправомірних дій; в) подвійні агенти – “шпигуни, які отримують матеріальну винагороду від обох сторін” та інші, які працювали одночасно в інтересах кількох держав.

У трактаті пропонуються і способи перевірки отриманих розвідувальних даних шляхом їх аналітичного опрацювання: *“Якщо покази трьох шпигунів збігатимуться, то їм довіряти”*. Коли ж виникатимуть підозри щодо сфальшованої або недостовірної інформації у “Архашастрі” рекомендується таке: *“У випадку кількох (повторюваних) розбіжностей показів [розвідувальної інформації] застосовується покарання або усунення шпигуна”*, який подав неправдиві дані [6, с. 30].

Серед іншого в “Архашастрі” знаходимо й пропозиції по одночасному впровадженню у вороже середовище двох агентів з різними легендами, які, не знаючи один одного, повинні досягти поставленої мети [6, с. 29]. Така “підстраховка” мала сприяти успіху операції. У цьому ж контексті слід згадати настанови трактату щодо створення легенд для кожного з розвідників (агентів), які мали безперешкодно та правдоподібно легалізуватися у ворожому середовищі.

До речі, так само діяли і радянські спецслужби, коли у першій половині 30-х років ХХ ст., плануючи вбивство Є. Коновальця, під різними легендами просували у його найближче оточення радянських агентів: К. Полуведька під виглядом утікача з Соловецького табору (1934 р.) та П. Судоплатова, який, начебто, перетнув кордон СРСР у пошуках спільників у боротьбі з тоталітарним режимом [9, с. 19-36].

Комплекс дій, які становили те, що нині йменується інформаційно-психологічними операціями, оперативними іграми, зокрема і ті, які мали на меті встановлення контролю за опозицією, її нейтралізацію всередині держави, позбавлення підтримки ззовні, знешкодження очільників, здатних до повалення існуючого режиму тощо, представлені у більшості структурних підрозділів “Архашастри”.

Так, у першій частині трактату “Спостереження у власній державі за партіями людей відданих і налаштованих на зраду” (розділ 9), “Залучення [на свій бік] осіб з

партій іншої держави, схильних до зради” (розділ 10) [6, с. 24-27] та у наступних, зокрема, “Дії, що викликають розбрат (в об’єднаннях)” (розділ 160), “Таємні вбивства” (розділ 161) [6, с. 431-434] детально викладаються сценарії послідовних дій (провокація, залякування, сімейне заручництво, компрометація, сіяння неправдивих чуток, відволікання уваги й перефокусування на менш значущі речі тощо) задля досягнення кінцевої мети.

Автор “Артхашастри” радить уважно вивчати психогенні характеристики об’єктів впливу (або вербування) задля успішного використання тієї чи іншої особи на свою користь, наголошуючи, що особливу увагу слід звертати на такі риси: *“пристрасність, гнів, нерішучість, м’якість, сором’язливість, гордість, жалість, обман, жадібність, заздрість, зневага до свого оточення, злостивість, недовіра, страх”* [6, с. 399].

Передусім, виокремлюються вразливі для психологічного впливу категорії: родичі несправедливо репресованих й переслідуваних; дискриміновані за різних обставин, позбавлені майна та спадщини, зневажені, звільнені з роботи. Іншими словами – ображені на владу. Виділяли й тих, хто дійсно вчинив неправомірні дії і був покараний за це, зазіхав на майно царя або його близьких; жадібних, скупих, порочних, пихатих тощо. Всі ці категорії “ображених” і “схиблених” трактат радив шляхом підкупу залучати до співпраці в опонентських угрупованнях і за межами держави. Тих, хто не йшов на це, приписувалося привертати на свій бік іншими – підступними методами (інтригами, залякуванням тощо) [6, с. 35].

Фокусуючи свою увагу на зовнішніх ворогах – у сусідніх державах, автор давньоіндійського трактату, вірогідно, як прибічник авторитарної форми правління, волів “стабільності” за будь-яку ціну, зокрема і шляхом повної покори власного населення. Так, серед іншого наголошувалося, що *“заворушення (хвилювання) всередині [держави] більш небезпечні, ніж ті, що відбуваються ззовні (за її межами)”*. Слушним у контексті такої політики видається й інше твердження: *“Коли зовнішні [вороги] перебувають у змові з внутрішніми і [навпаки] внутрішні із зовнішніми, то в обох випадках змовники мають шанс на успіх”* (розділи 143, 144). Не обмежуючись констатацією, автор трактату радить вдаватися до відповідних кроків: *“Примиренням треба досягати мети з тими, у кого виснажені сили, хто втомився від боротьби, чії засоби вичерпані, хто змучений втратами людей та майна й вигнанням, хто бажає отримати (нового) друга через благородство, хто сумнівається в іншому, хто ставить на перше місце дружбу, хто чесний... Подарунками треба досягати мети з тим, хто жадібний і слабкий...”* [6, с. 403].

Розділи “Війна за допомогою інтриг”, “Про вбивство воєначальників. Сіяння розбрату у колі держав”, “Знищення (ворога) шляхом таємних заходів...”, вміщені у XII відділі “Артхашастри”, вже самі назви вказують на зміст і методи. Так, у першому з перелічених розділів досить докладно описується, як можна залякати незговірливого противника, а також уникнути можливих негативних наслідків у разі непоступливості об’єкта впливу [6, с. 438-449].

Психологічні операції, метою яких є деморалізація цивільного населення в країні противника або на загарбаній ним території, також описуються досить детально. Агентам впливу на окупованій території пропонується поширювати чулки серед місцевого населення про те, що керівники, начебто, свідомо залишили їх напризволяще, спричиняючи у такий спосіб гнів та наступні кроки ображених і зрадчених аж до фізичного усунення учорашніх лідерів. Інші інсинуації, спрямовані на розповсюдження неправдивої інформації стосовно мародерства та інших злочинів з боку провідників: *“(Таємні агенти) повинні спалювати внутрішні хори, міські ворота і зерносховища і*

вбивати людей, які їх охороняють. Потім із сумним виглядом вони повинні оголосити, що (підпали) здійснені ними (тобто вбитими)” [6, с. 438-441].

Серед рецептів руйнування опору у фортецях противника “Артхашастра” радить також використовувати провокації, поширення чуток, зокрема і про те, що керівники залишили напризволяще тих, хто чинить запеклий спротив [6, с. 430-431].

Не менш ретельно, ніж інші методи роботи, для шпигунів прописано й інше “поле діяльності” (розділи 166-170) “Про шпигунів, які діють зброєю, вогнем, отрутою...”, “Знищення ворога таємними засобами...”). Власне, йдеться про диверсійно-терористичну діяльність. Рекомендується руйнація стін храмів під час перебування там державного діяча, “прогнозоване” падіння каміння, застосування отрути, знищення припасів їжі та води, заманювання до пасток, зокрема і шляхом підведення неправдивої інформації, реагуючи на яку збройні сили, чи сановник високого рангу опинявся перед загрозою загибелі [6, с. 444-448].

Розділи “Артхашастри”, присвячені підготовці до війни і веденню бойових дій, містять чимало прикладів організації інтриг і створення “п’ятої” колони в тилу ворога, тобто багато такого, що й дотепер використовується творцями психологічних операцій.

Усі поради супроводжуються конкретними прикладами і можливими сценаріями у разі непередбачуваного розвитку подій. Наводиться безліч способів фізичного усунення противника (виготовлення отрути з рослин, комах та дрібних тварин), як і способів уникнення наглої смерті.

Не менш цікавими видаються і ті положення трактату, які повчають як саме треба діяти, аби розколоти політичні угруповання, які становлять небезпеку для верховної влади. Вже сама назва розділів 160 та 161 “Дії, що спричиняють чвари (в об’єднаннях) та таємне вбивство” є доволі промовистою та не вимагає додаткових коментарів. Там містяться рекомендації, як агенти мають просочуватися до цих груп, фіксувати вразливі якості їх членів, підігрівати взаємні розбіжності, ворожнечу і сварки, підбурювати до непокори керівнику. Окрім цього вони мають спрямовувати свої зусилля на підрив авторитету керівника цього політичного об’єднання, створюючи штучні перепони для їх ефективної діяльності. У трактаті про це написано наступним чином: “...вони повинні сприяти чварам наступним чином, ведучи мову, приміром у такому напрямі: “Ось такий-то обмовляє тебе”. Такі підбурювання треба робити стосовно обох сторін (які бажано посварити)”. Коли між членами об’єднання буде посіяна ворожнеча, то шпигуни, під виглядом вчителів, повинні створити привід до інших – дрібніших сварок...” [6, с. 430-431].

Але й зазначені методи не вичерпують всього арсеналу, рекомендованого “Артхашастрою”, зокрема і для виявлення та нейтралізації політичних угруповань всередині держави. Як і на інших ділянках боротьби з опонентами та противниками, тут головну роль мали відігравати таємні агенти, які мали реалізовувати добре інсценовані провокації. “Государ має для видимості вигнати відданого йому главу об’єднання. Останній робить вигляд, що шукає захисту у ворога того, хто його вигнав”, – радить автор трактату. Продовжуючи, він наголошує, що “вигнанець” під приводом вербування симпатиків, прибічників (начебто, для організації спротиву та боротьби) повинен підшукати спільників. Далі, маючи достатню підтримку з боку таємних агентів, він сприяє фізичному усуненню цих дезінформованих “зрадників” [6, с. 460]. Окрім цього, пропонувалося знайти джерело повідомлення про начебто існуючу “ворожо налаштовану партію” для усунення її прибічників як всередині держави, так і за її межами. Іншими словами, реалізовувалися фіктивно-провокаційні комбінації (оперативні ігри), до яких вдавалися у 20-30-ті роки ОДПУ-НКВС, ліквідовуючи своїх

реальних і потенційних політичних опонентів. В одному з документів ДПУ УСРР від 2 березня 1926 р. (“Орієнтування по активній українській контрреволюції”) підкреслювалося, що черговим завданням є виявлення симпатиків української еміграції в Україні та стовідсоткове охоплення її агентурою. У документах радянських спецслужб тих часів ця робота висвітлювалась під промовистою і недвозначною назвою “Фіктивно-провокативні організації ДПУ по українській лінії” [9, с. 21]. Серед агентурних матеріалів “білої” контррозвідки, датованих 1927 р., є цікаві документи, що за своїм змістом схожі на положення, викладені у давньоіндійському трактаті. Зокрема, йдеться про записку під назвою “Деякі міркування з приводу боротьби ДПУ з контрреволюційними організаціями” [10, с. 1-2], де досить розлого викладені всі методи боротьби з опонентами радянської влади за кордоном. Автор записки² формулює мету і завдання радянських органів держбезпеки: засобами агентурної роботи створити фіктивну “контрреволюційну” організацію за кордоном і керувати нею, втягуючи у свої тенета якомога більше членів на теренах СРСР.

Повертаючись до аналізу давньоіндійського трактату, слід зазначити, що його автор неодноразово концентрував свою увагу на необхідності вивчення слабких сторін голів певних політичних угруповань та осіб амбітних, які конкурували між собою, зазіхаючи на місця у верхівці, автор трактату радить: *“Слід розділяти тих, хто ненавидить один одного, ворогують між собою, побоюючись захоплення землі один у одного”*. Користуючись сучасною мовою, можна екстраполювати це на складові боротьби олігархів за сфери впливу. Далі він рекомендує підмовляти конкурентів, підкидаючи неправдиву інформацію щодо укладання таємних союзів поза спиною; апелювати до, начебто, прихованого навіть від союзників ведення вигідного бізнесу з зовнішнім ворогом: *“Якщо з своєї держави або чужої ідуть товари на сховища ворога, то агенти повинні направлятися, аби спровокувати конфлікт, повідомити одному з конкурентів: “вони [товари] отримані від того, хто уклав таємний союз з отримувачем”* [6, с. 403].

В “Артхашастрі” містяться також й інші поради, спрямовані на розривання певних союзів шляхом розповсюдження неправдивих чуток, сіяння розколу та чвар. Особливу роль у цій справі мають відігравати подвійні агенти.

Компрометація вищого керівництва держав противника, розповсюдження про нього сфальшованої інформації, підбурювання на виступи проти влади – все це детально описане у розділі 164-165 “Про сіяння смуту”, яке перебувало у компетенції агентів, які легалізувалися в інших державах під виглядом місцевих мешканців. Цим особам для знищення авторитету та повалення державного діяча трактат, окрім іншого, дає настанови провокувати жадібність родичів, а також тих, кого дискримінують [6, с. 443].

---

² Автором записки, як уже встановлено, був Володимир Орлов (1882-1941 рр.) – дійсний статський радник, слідчий в особливо важливих справах при штабі Західного фронту в період Першої світової війни, видатний російський контррозвідник. Нелегально працював у ВЧК (комісія у кримінальних справах) у 1917-1918 рр., куди він проник за завданням генерала М. Алексеєва. У 1918 р. був викритий більшовиками і змушений за допомогою німців утекти з Одеси. Згодом перебрався до Берліна. Створив архів, де зберігалися досє на багатьох діячів радянської держави, партійних функціонерів, дипломатів, розвідників системи Іноземного відділу (ІНВ) ОДПУ-НКВС. Укомплектував пакет регламентних документів для практичної діяльності денікінської контррозвідки. До згаданого пакета потрапили і ті документи, які він “прихопив” із собою з ЧК, де певний час нелегально працював. Загинув при загадкових обставинах у 1941 р. Є припущення, що його вбили гітлерівці, проти яких він виступав так само рішуче, як і проти більшовиків.

Слід підкреслити, що метод компрометації доволі активно використовувався і радянськими спецслужбами. Так, в Інструкції, виданій ОДПУ у 20-х рр. ХХ ст. для агентів за кордоном, чітко виписувалися схожі на ті, що містяться в “Артхашастрі”, методи впровадження розколу ворожої організації, підмінювання ідей; дискредитації провідників антирадянських політичних партій перед їх власними однодумцями, зокрема і шляхом очорнення особистого життя, поширення інсинуацій щодо чистоти їх намірів, надмірних амбіцій тощо [11, с. 216].

Аналізуючи все розмаїття методів виявлення опозиційно налаштованих окремих осіб та угруповань всередині держави, автор “Артхашастри” радив монарху вживати запобіжних заходів від деструктивних впливів громадян своєї держави: *“Мудрий цар у своїй державі нехай охороняє відданих людей від впливів й підбурювань ворогів”* [6, с. 33].

Поради і рекомендації автора “Артхашастри” на двадцять чотири століття пережили свого автора і сьогодні застосовуються не лише в інформаційно-психологічних операціях спецслужб і дипломатичних відомств проти зовнішнього ворога, а й у внутрішньополітичному житті. Зокрема, у трактаті зазначено: *“Залучення на свій бік об’єднання (групи людей, політичної партії противника і всередині власної країни) є більш істотним, ніж придбання військ або союзників. Справді, завдяки своїй згуртованості об’єднання нездоланні для інших. Якщо такі об’єднання прихильні (до заінтересованого правителя), то останній повинен їх використовувати (залучаючи їх до себе) люб’язностями та подарунками. Об’єднання ж, налаштовані вороже, треба долати, сіючи серед них розбрат, і відкритою силою...”* [6, с. 449].

Даються конкретні поради стосовно методів впливу на окремі категорії осіб для досягнення кінцевої мети: створення конфліктних ситуацій між окремими громадянами, розпалювання почуттів заздрості, підозри тощо.

Велику роль у руйнівній справі внесення розбрату та чвар в “Артхашастрі” відводиться вродливим молодим жінкам, які за допомогою підсланого агента повинні розпалювати ревності між конкурентами-чоловіками у будинках розпустити, сіючи чутки про невірність представниць слабкої статі, а також іншими способами, і пропонує, щоб під час любовних утіх вони вбивали своїх коханців, звинувативши згодом інших “потрібних” осіб, таким чином наразивши їх на смерть від руки “месників”. Жінок пропонувалося також використовувати й для інших провокацій, зокрема спочатку інтимної близькості, а згодом обвинувачення чоловіка у згвалтуванні для подальшої компрометації, дискредитації і навіть створення приводу для фізичного усунення.

Висновки.

Розглянувши давньоіндійський трактат “Артхашастру”, переконуємося, що з найдавніших часів маніпулювання людьми, використання різних засобів інформаційно-психологічного впливу активно використовувалося у боротьбі з внутрішніми та зовнішніми противниками.

Одним із найбільш ефективних важелів досягнення кінцевої мети, за трактатом, є таємні операції, що реалізовувалися шляхом керованого інформаційного впливу на індивідуальну, групову або масову свідомість, волю громадян, їхні почуття. Для цього застосовувалося дезінформування суб’єктів ухвалення політичних і управлінських рішень, а також інші заходи, що мали на меті здійснювати негативний вплив на свідомість та настрої населення як держав противника, так і власних громадян. Свідомість, воля, почуття населення ставали об’єктами цільового ураження. У цій царині перевага віддавалася латентним і, здебільшого, підступним методам: поширенню

неправдивих чуток, дезінформуванню тощо, які за відсутності відповідних комунікативних технологій мали реалізовувати вже згадувані “шпигуни” й “агенти”.

Трактат висвітлює методи впливу на людей всупереч їх волі, зміни/формування психологічних установок, модифікації їх поведінки, обмеження свободи вибору, що необхідно враховувати у забезпеченні інформаційної безпеки.

На тлі вивчення історичного досвіду вкотре переконаємося, що інформаційна зброя здатна завдати відчутної шкоди стабільності будь-якої держави, позначитися не лише на житті громадянського суспільства, а й призвести до втрати державності, тому подальше вивчення проблеми забезпечення інформаційної безпеки та протидії негативним інформаційно-психологічним впливам є вкрай необхідною потребою сьогодення.

Використана література

1. Воеводин А.И. Стратегемы. Стратегия войны, манипуляции, бизнеса, обмана / А.И. Воеводин. – М. : Изд-во ИГ “Весь”, 2016. – 320 с.
2. Выдрин Дмитрий. Листая Артхашастру. – Режим доступу : <http://vydrin.com/publications/articles/?id=446>
3. Заяць Д. Індійський досвід управління персоналом : матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю [“Реформування системи державного управління та державної служби : теорія та практика”], (Київ, 8 квітня 2011 р.). – Ч. 2. – К., 2011 р. – С. 204-208.
4. Пиріг Роман. Дипломатія та зовнішня політика в “Артхашастрі”. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/diplomatija-ta-zovnishnja-politika-v-artkhasastri>
5. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право : навч. посібник / О.М. Мироненко, В.П. Горбатенко. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 456 с.; Бонгард-Левин Г.М. Индия эпохи Маурьев. – М., 1973. – С. 120-149; История Востока ; отв. ред. В.А. Яковсон. – М., 1997. – Т. 1. – С. 418-423; Косамби Д. Культура и цивилизация Древней Индии. – М., 1968; Хрестоматия по истории Древнего Востока ; под ред. М.А. Коростовцева, И.С. Канцельсона, В.И. Кузицина. – М., 1980. – С. 75-111; Артхашастра, или Наука политики. – М. : Науч.-изд. центр “Ладомир”, 1993. – (Рос. акад. наук). – 793 с. – С. 539-542 с.; Древний Макиавеллизм : трактат “Артхашастра”. – Режим доступу : <http://politology2004.narod.ru>; Ирхин. Ю.В. Политическая мудрость Древнего Востока. – Режим доступу : <http://rego-maat.narod.ru>
6. Артхашастра или наука политики ; [пер. с санскрита] / издание подготовил В.И. Кальянов. – М.-Л. : Издательство Академии наук СССР, 1959. – 798 с.
7. ВЧК/ГПУ : документы и материалы ; ред.-сост. Ю.Г. Фельштинский. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 1995. – 272 с.
8. Турло С. Шпионаж / С. Турло, И. Залдат. – М. : X-History, 2002. – 407 с.
9. В.С. Сідак. Спецслужба держави без території : люди, події, факти : (військова розвідка та контррозвідка ДЦ УНР в екзилі 1926-1936 рр.) / В.С. Сідак, Т.В. Вронська. – К. : Темпора, 2003. – С. 19-36.
10. Галузевий Державний архів СБ України. – Ф. 13. – Спр. 445.
11. Державний архів Російської Федерації. – Ф. 6215. – Оп. 1. – Спр. 10.
12. Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. № 184.

~~~~~ * * * ~~~~~